

SECTION 4. UKRAINIAN CULTURE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-667-6-9>

ARTISTIC RECEPTION OF UKRAINIAN ORNAMENT IN THE WORKS OF OLENA PCHILKA

ХУДОЖНЄ СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ОРНАМЕНТУ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Navryliuk H. M.

*PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Theory and Methods of Teaching
Academic Disciplines
Municipal Higher Educational
Institution "Kherson Academy
of Continuing Education" of the
Kherson Regional Council
Kherson, Ukraine*

Гаврилюк Г. М.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії й методики
викладання навчальних дисциплін
Комунальний вищий навчальний
заклад «Херсонська академія
неперервної освіти» Херсонської
обласної ради
м. Херсон, Україна*

Постать Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач) в історії української культури є монументальною, проте часто затьмареною славою її геніальної доньки Лесі Українки або брата Михайла Драгоманова. Між тим, Олена Пчілка була не лише письменницею та громадською діячкою, а й першою жінкою-академіком, яка заклала підвалини української етнографії та мистецтвознавства.

Особливе місце у її доробку посідає альбом «Український народний орнамент», виданий у 1876 році [2]. Ця праця стала не просто збіркою візерунків, а маніфестом української самобутності в умовах жорсткого імперського тиску. Актуальність дослідження цієї збірки сьогодні зумовлена відродженням інтересу до української традиційної культури, пошуком національних кодів у сучасному дизайні та необхідністю наукового спростування російських наративів про «спільну колицку» чи меншовартість українського мистецтва. Праця Олени Пчілки дає ключ до розуміння того, як вишивка стала маркером національної ідентичності.

Мета пропонованої розвідки – комплексно проаналізувати внесок Олени Пчілки у розбудову національної культури на прикладі створеного нею альбому «Український народний орнамент».

Власні наукові пошуки дозволяють стверджувати, що з 1870-х років розпочалися часи посилення реакції в Російській імперії щодо українського руху. Саме в цей період, у 1876 році, був підписаний Емський указ, який забороняв друк книг українською мовою [4]. Символічно, що саме цього року в Києві Олена Пчілка видає свою працю «Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки» [2].

Це видання стало результатом кропіткої польової роботи. Проживаючи на Волині, в м. Новоград-Волинському, Ольга Петрівна роками збирала зразки вишивок, записувала пісні та обряди. Вона розуміла, що народне мистецтво зникає або спотворюється під впливом міста, тому поставила собі за мету зафіксувати автентичні зразки. Альбом складався з 31 таблиці, що містили понад 300 зразків орнаментів, зібраних переважно на Волині, а також частково на Чернігівщині та Київщині.

Вивчаючи детально зміст вказаної етнологічної праці, слід зазначити, що найбільшу наукову вартість у ньому становить передмова Олени Пчілки до альбому. У ній вона вперше в українській етнографії здійснила класифікацію та аналіз українського орнаменту як окремого мистецького явища, відмінного від російського [2].

Дослідниця акцентувала увагу на самотності українського стилю. Вона спростовувала поширену тоді думку про тотожність українського та російського ("великоруського") народного мистецтва. Зокрема, нею було вказано, що український орнамент вирізняється геометризмом орнаментальних мотивів, стриманістю їх кольорової гами та давніми техніками виконання. Натомість для російської вишивки, на її думку, були більш характерні рослинні мотиви, виконані тамбурним швом, та використання червоного кумачу як тла, що було невластивим для українців, які вишивали по білому полотну [3].

Ця передмова перетворилася на своєрідну декларацію культурної незалежності. Поки російська імперія прагнула нівелювати національні особливості, Олена Пчілка на фундаментальному рівні довела унікальність українського естетичного коду.

Відмітимо, що важливим аспектом діяльності видатної українки була й боротьба проти викривлення народного смаку. У другій половині XIX ст. в Україну масово зайшла продукція парфумерної фірми «Брокер і Ко», яка додавала до шматків дешевого мила схеми для вишивання хрестиком. Ці схеми часто копіювали псевдонародні або західноєвропейські мотиви (троянди, натуралістичні квіти), які не мали нічого спільного з українською традицією. Цей стиль, що отримав назву «брокерівщина», швидко витісняв складні давні техніки (вирізування, набиравання, лиштва). Олена Пчілка однією з перших забила на сполох, назвавши це явище загрозою для народного мистецтва [1].

Її збірка «Український народний орнамент» мала на меті дати альтернативу – показати майстриням і інтелігенції красу справжнього, давнього геометричного візерунка, зберігши його від забуття.

Слід вказати, що значення збірки вийшло далеко за межі Російської імперії. У 1878 році, завдяки зусиллям Олени Пчілки та її чоловіка Петра Косача, зразки української вишивки потрапили на Всесвітню виставку в Парижі. Це був тріумф українського мистецтва. Європейська наукова спільнота вперше побачила українців не як частину «російського моря», а як самобутній народ з високою культурою [5].

Збірка отримала схвальні відгуки у французькій та німецькій пресі, що сприяло інтеграції українського мистецтва у європейський контекст. Це був потужний інструмент культурної дипломатії.

Сьогодні, у XXI столітті, праця Олени Пчілки переживає своєрідний ренесанс. Вона є безцінним джерелом для сучасних дизайнерів. Відомі бренди вишиванок та етно-одягу (такі як Etnodim, Vita Kin та ін.) часто звертаються до архівних зразків, зібраних Пчілкою, для створення колекцій, що поєднують традицію та актуальність. А майстри народної вишивки використовують схеми з альбому для відтворення автентичних стробів Волині та інших регіонів. Також вказане джерелознавче видання залишається базовим документом у наукових спільнотах для вивчення еволюції української орнаментики. Відмітимо, що особливість збірки для сучасності полягає й у тому, що вона фіксує стан вишивки до моменту її масової комерціалізації та спрощення. Це "чисте джерело", до якого ми можемо звертатися для верифікації того, що є справді українським [1].

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати, що внесок Олени Пчілки у розвиток української культури є фундаментальним і неоцінним, а видання альбому «Український народний орнамент» стало справжнім науковим і громадянським подвигом.

Перш за все, дослідниця виступила як рятівниця національної спадщини: вона професійно зафіксувала та зберегла для нащадків автентичні зразки народного мистецтва, які в умовах тогочасної стрімкої урбанізації та засилля дешевого промислового кітчю («брокерівщини») могли безповоротно зникнути. Олена Пчілка не просто збирала візерунки, а фактично законсервувала генетичний код нації у його первісному, неспотвореному вигляді.

Важливою є і науково-теоретична складова її праці, адже авторка вперше на високому академічному рівні обґрунтувала самобутність української культури. Провівши чітку демаркаційну лінію між українською та російською орнаментикою, вона спростувала імперські міфи про «спільні корені» та довела, що українська візуальна мова має власну унікальну логіку, колористику та символіку. Цим самим вона

вивела українське мистецтво з площини «селянського побуту» в площину високого національного стилю.

Крім того, завдяки зусиллям Ольги Петрівни, українське мистецтво вперше потужно пролунало на міжнародній арені. Представлення зразків орнаментики на Всесвітній виставці в Парижі дозволило європейській спільноті відкрити для себе Україну як окремий культурний суб'єкт із глибоким історичним корінням. Це був один із перших успішних прикладів культурної дипломатії, що заклав фундамент для світового визнання української естетики.

Зрештою, Олена Пчілка заклала непорушний естетичний канон, який і сьогодні, через півтора століття, слугує надійним орієнтиром для візуальної ідентифікації українців. Її збірка перестала бути лише історичним документом – вона перетворилася на живий інструмент культурної пам'яті. Сучасні дизайнери, митці та дослідники звертаються до цієї праці не лише за натхненням, а й за підтвердженням власної ідентичності. Таким чином, доробок Олени Пчілки залишається актуальним фундаментом, на якому продовжує розбудовуватися модерна та усвідомлена українська нація.

Література:

1. Каратєєва М. Олена Пчілка та її внесок у збереження української орнаментики. *Народознавчі зошити*. 2010. № 5–6. С. 635–641.
2. Косач О. П. Український народний орнамент: вишивки, тканини, писанки. Київ : Типографія С. В. Кульженка, 1876. 31 с.
3. Костюк Л. Олена Пчілка: «Український народний орнамент» як чинник національної ідентифікації. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2016. Вип. 22. С. 15–22.
4. Савченко Ф. Я. Заборона українства 1876 р. / ред. кол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Основи, 1999. 416 с.
5. Чернецька І. Внесок родини Косачів у розвиток української етнографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 34. С. 112–118.